

Бобоева Иноят Асроровна

сармуаллимаи кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, Тоҷикистон

ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ОМИЛИ МУҲИММИ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМ

***Чакида.** Мақола ба баррасии мафҳуми таҳаммулпазирӣ чун ифодакунандаи яке аз хислатҳои неки инсонӣ бахшида шуда, онро дар осори классикони адабиёти форсу тоҷик мавриди боздид қарор додааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар замони дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ таҳаммулпазирӣ яке аз омилҳои муҳими таълиму тарбия ба ҳисоб меравад.*

***Калидвожагон:** таҳаммулпазирӣ, таълим, тарбия, осори классикон, адабиёти тоҷик*

Дар ҳамаи даври замонҳо мафҳуми **таҳаммулпазирӣ** ифодакунандаи яке аз хислатҳои неки инсонӣ маҳсуб мегардид. Ин мафҳум сабру таҳаммулро ба ҳар шахс ҳамчун маҳорати ба дигарон ҳалал нарасонида зиндагӣ кардан, қобилияти доштани ҳуқуқу озодро бидуни паст задани ҳуқуқу озодаҳои дигарон пешбинӣ мекунад. Мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар олами муосир арзиши бузург дорад. Чунончӣ, 16 ноябри соли 1995 дар Париж бо имзои бештар аз 185 намоёнҳои давлати аъзои ЮНЕСКО Эълومияи принципҳои таҳаммулпазирӣ қабул карда шуда, дар ин ҳуҷҷат ба истилоҳи мазкур(таҳаммулпазирӣ) таърифи мушаххасу дақиқ додаанд. Дар Эълумия таҳаммулпазирӣ на танҳо чун вазифаи ахлоқӣ, балки чун талаби сиёсӣ ҳуқуқӣ нисбат ба инсонҳои алоҳида, гурӯҳи одамон ва давлатҳо низ тавсиф шудааст.

Бояд таъкид сохт, ки ба тӯфайли кӯшишҳои ЮНЕСКО дар даҳсолаҳои охир мафҳуми **таҳаммулпазирӣ** дар миқёси байналхалқӣ ҳамчун истилоҳ ба муҳимтарин вожаи калидии масоили сулҳ табдил ёфт. Инчунин, тибқи Эълумияи принципҳои таҳаммулпазирӣ нақӯкорие, ки ба даст овардани сулҳро имконпазир мегардонад ва ба табдили фарҳанги ҷанг ба фарҳанги сулҳ мусоидат мекунад, таҳаммулпазирӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, таҳаммулпазирӣ тасдиқ ва эътирофи гуногуншаклии фарҳангҳои олами мо, шаклҳои худифода ва тарзҳои зухуроти фардияти инсонӣ аст.

Дар маъхазҳои педагогӣ **таҳаммулпазирӣ** ба маънои ҳалли масъалаи рушди фарҳанги муносибатҳои байни миллатҳо низ омадааст. Бори нахуст масъалаи таҳаммулпазирӣ дар иртибот бо масъалаи муносибатҳои байнимиллатҳо директори Пажӯҳишгоҳи мардумшиносӣ ва антропологияи Академияи илмҳои Россия, академик А.Тишков ҳангоми мулоҳизаронӣ дар бораи зарурати “таҳаммулпазирӣ байни миллатҳо” ба миён гузоштааст. Мувофиқи шарҳи ӯ “таҳаммулпазирӣ мушаххас ва ё дақиққунандаи шахсият дар ҷамъият аст ва, биноан, ҷонибдори ақидаест, ки зимни он нуқтаи назарҳо нисбат ба олам мухталифанд ва, аз ин вачҳ, онҳоро якшакл сохтан ё ба манфиати касе мутобиқ кардан номумкин аст”. Ӯ муайян кард, ки таҳаммулпазирӣ дар сатҳи психологӣ (чун муқаррароти дохилӣ ва муносибати шахсияту ҷомеаи меҳнатӣ) ва сатҳи сиёсӣ (чун амал ё меъёри амалигардида) низ ифода меёбад (8:259).

Таҳаммулпазирӣ сабр аст: сабр ба тарзи ҳаёти ғайр, ба рафтори ғайр, ба гуногуншаклии фарҳангҳои олам, шаклҳои худифодакунӣ ва сабр ба тарзҳои тазоҳури инфиродии шахсӣ; босабрӣ ё худ танзимгари гуногуншаклиро ӯҳдадорӣ ахлоқӣ, талаботи сиёсӣву ҳуқуқӣ, ифодагари накӯкорӣ, ки ба даст овардани сулҳро имконпазир гардонид, табдили фарҳанги ҷанг ба фарҳанги сулҳ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, ба таҳаммулпазирӣ дар маҷмӯъ, дониш, муошират ва озодии афкор, боз будани вичдону эътиқод мусоидат мекунанд, ки ҳама нуқтаҳои зайлро тақозо менамоянд:

– ба ҳар инсон муҳайё кардани имконияти рушди иҷтимоӣ бидуни маҳдудкунӣ;

– сифати шахсиятро, ки таркибан яке аз самтҳои гуманистии шахсият буда, зимни муносибати арзишманд ба атрофиён муайян мегардад;

– қобилияти муқаррар намудан ва ҳифзи умумияти одамонро, ки аз ягон ҷиҳат аз мо фарқ мекунанд.

Инак, зимни дар нуқтаҳои боло таъкидшуда, ташаккули рафтори таҳаммулпазирона, сулҳдӯстию сулҳҷӯӣ ва пешгирии намудҳои мухталифи ифротгарой дар ҷумҳурии сермиллати мо, яъне дар Тоҷикистон аҳамияти бузург дорад. Чунончи, дар “Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон” таъкид шудааст, ки таъаммул ва тоқатпазирӣ аз эътироми ақидаи дигарон ба миён меояд. Шахс бояд ба ӯамсӯъбат ва мунаққиди худ тоқатпазир бошад. Ба сухани дигарон, ки аз ақидаи ӯ фарқ мекунад, ботаъаммул гӯш дода тавонад. Тоқатпазир будан яке аз сифатҳои мусбати муносибати башардӯстона доштан ба шаърванд ва омили асосии пешгирӣ кардани низоъҳои эътимолии дар байни шаървандон баамалоянда мебошад (2:21).

Қоиз аст таъкид намоем, ки аз лиҳози соҳаи зухурот таъаммулпазирро ба намудҳои зерин чудо мекунад: сиёсӣ, илмӣ, педагогӣ, маъмурӣ, психологӣ. Ҳамчунин дар иртибот ба шахсият равоншиносон якҷанд намуди таъаммулпазирро таҳти вожаҳои табиӣ, ахлоқӣ ва маънавӣ баррасӣ намудаанд.

Дар “Философский энциклопедический словарь” таъаммулпазирӣ чун “таъаммул ба дигар нуқтаи назарҳо” шарҳ дода шудааст. Таъаммуле, ки дар бораи он сухан меравад, “аломати боварӣ ба худ ва идроки мӯътамадии мавқеи худ, аломати чараёни ғоявиест, ки барои ҳама дастрас аст ва аз муқоиса бо дигар нуқтаи назар хавфу биме надорад ва аз рақобати маънавӣ канораҷӯӣ намекунад” (10:89.) Мо чунин мешуморем, ки шарҳи мазкур аз мавқеи ғаболонаи шахсият дар шинохт ва эътирофи “Ман”-и худ шаҳодат медиҳад.

Ба ақидаи М.Липман, таъаммулпазирӣ сабр, тоқат, бардошт, устувории психикӣ (равонӣ) аст (4:110-121). Инчунин чиҳатҳои хоси таъаммулпазирӣ дар сарсухани Оинномаи СММ ин тавр ҳам зикр шудааст: “Зоҳир кардани сабру тоқат ва якҷоя ҳаёт ба сар бурдан дар сулҳу салоҳ бо ҳамдигар чун ҳамсояғони нек”(11). К.Уэйн ба хулоса омадааст, ки “таъаммулпазирӣ” на танҳо эътирофу эҳтироми эътиқод ва амалиёти одамони дигар, балки эътирофу эътироми худи “одамони дигар” мебошад, ки аз мо фарқ мекунад” (3:16).

Дар фаҳмиши муосир таъаммулпазирӣ ифодакунандаи қобилияти инсон ва қомеа, шундан ва эҳтиром кардани фикри дигарон, бо хайрхоҳӣ ё бидуни хусумат истикбол намудани ақидаҳои хилофи ақидаи худ мебошад. Ҳарчанд мафҳуми таъаммулпазирро дар аксарияти маъхазҳо ба сабру тоқат айният

медиханд, он аз вижагиҳои аз ин (сабру тоқат) ҳам возеҳтару ғаёлотарро фарогир мебошад. Ба ифодаи дигар, таҳаммулпазирӣ мутеи ғайрифайёл, бидуни ирода ба фикр, ақида ва амали дигарон нест; на сабри мутеона, балки мавқеи ғаёлонаи ахлоқию омодагии психологӣ дар ҳамбастагӣ ба сабру тоқат баҳри тафохуми мутақобилаи байни этносҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, баҳри амали мусбат бо одамони миллату фарҳанг, мазҳаб ё муҳити иҷтимоияшон дигар мебошад. Вале ин маънои онро надорад, ки таҳаммулпазирӣ ҳама чизро қабул мекунад. Таҳаммулпазирӣ ҳамкориҳои мутақобила, гузашти дутарафа ва ба назар гирифтани манфиати ҳар нафарро пешбинӣ мекунад. Таҳаммулпазирӣ яктарафа вуҷуд дошта наметавонад.

Таҳаммулпазирӣ вижагии шуур ва ё ҳислати модарзодии шахсият нест, бинобар ин мумкин аст, умуман, дар шуури инсон пайдо нашавад. Бинобар ин, онро дар шахс махсус тарбия кардан ва ташаккул додан лозим аст. Тарбияи таҳаммулпазирӣ даст кашидан аз бадгумонӣ ва ҳислатҳои манфии иҷтимоиро ба манфиати муносибати айнӣ ба ҳар инсон новобаста аз вижагиҳои инфиродии ӯ пешбинӣ мекунад.

Гуфтагӣ ҷоиз аст, ки ташаккули ҷамъияти шахрвандӣ ва дар иртибот ба он тафаккури таҳаммулпазирӣ дар мамлақати мо дар шароити мураккаб сурат мегирад, ки яке аз онҳо тайёр набудан ё хоҳиш надоштани ҳуди одамон, пеш аз ҳама, ҷавонон ба ворид шудан ба ин раванд мебошад. Ҳамзамон, пӯшида нест, ки аз бисёр ҷиҳат рушди иқтисодию фарҳангии ҷумҳурии сермиллати мо маҳз аз ҷавонон ва мавқеи онҳо вобаста аст. Тавре файласуф Ю.А.Шнайдер таъкид кардааст: “Фалокати аз ҳама даҳшатоваре, ки ба мо таҳдид мекунад, танҳо вариантҳои атомӣ, гармӣ ва дигар вариантҳои инҳидоми ҷисмонии инсоният (мумкин аст ҳамаи мавҷудоти зинда дар рӯи Замин) нест, балки коҳиши антропологӣ – аз ҷониби инсон қир шудани инсон аз ҳама хавфноктар аст” (12:52).

Аз ин рӯ, ба назари мо, таҳаммулпазирӣ, пеш аз ҳама боадабӣ аст, ки худмаҳдудкуниро тақозо менамояд ва имкон медиҳад, ки ҳар кас ба дигарон (ғайр; онҳо ки мисли ман нест) аз мавқеи шахси баробар муносибат кунад. Дар марҳилаи ҳозира вақте равандҳои ташаккули босуръати ҷомеаю фарҳангҳои

миллӣ идома доранд, тачдиди таърих, анъана, фарҳанг, маориф, тарзи ҳаёт, забон, рафъи вижагиҳои мухторият ба вуқӯъ мепайванданд, шахсиятҳои эҷодкоре лозиманд, то ки донишу маҳорати худро ба идроки умумияти тақдирӣ таърихӣ, умумияти территориявӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавию эстетикӣ равона кунанд. Аз ин вачҳ, дар шароити ҳозира ташаккул ва таккондиҳандаи равандҳои номбаршуда яке аз вазифаҳои асосӣ дар фаъолияти соҳаҳои фарҳанг ва маориф маҳсуб меёбанд. Соҳаҳои мазкур бояд ин равандҳоро дастгирӣ намуда, дар тафаккури донишҷӯён ва хонандагон фаъолияти маънавию дар муносибатҳои ҷамъиятии ғайритақобули, ки солҳои 90-уми қарни XX СММ ва ЮНЕСКО дар концепсияи “Фарҳанги сулҳ” пешниҳод кардаанд, ташаккул диҳанд. Дар рафти таълими фанҳои иҷтимоию гуманитарӣ ташаккули мафҳуми “фарҳанги сулҳ”-ро дар тафаккури ҷавонон ба назар гирифтани лозим аст, ки он яке аз нишонаҳои таҳаммулпазирӣ мебошад.

Аз ин ҷиҳат, ҳар як кишвар бояд ба ташаккули шуури таҳаммулпазир тавассути маориф, тайёр кардани кадрҳо дар рӯҳияи сулҳдӯстӣ ва адами зӯрварӣ, дар одамон парвариш кардани малакаҳо дар соҳаи сохтмони сулҳ чидду ҷаҳд намояд ва тадбирҳо андешад. Ба ин ҳадаф, қайд мекунад Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон, танҳо дар сурати нигоҳ доштани хувияти маврусии халқ, чун арзиши муҳимтарин, ноил гардида метавонем, агар онро дар заминаи истиқлолияти давлатӣ, вижагиҳои таърихӣ, муносибати боэҳтиром ба гузаштаи беҳтарини халқи худ, фаҳмиши он нукта, ки дунё на танҳо ба мамлакатҳо, балки ба ташкилаю тамаддунҳои ҷаҳонии гуногуни дарбаргирандаи онҳо низ чудо мешавад,... мустаҳкам намоем (6).

Ба забони тоҷикӣ вожаи “**толерантность**”-ро, асосан, бо калимаи **таҳаммулпазирӣ** ифода мекунанд. Истилоҳи **таҳаммулпазирӣ** аз ду вожа – калимаи арабии **таҳаммул** аз решаи **ҳамала** ба маънои **тоқатпазирӣ** ва вожаи тоҷикии **пазируфтани** ба маънои **қабул кардан, бардоштан, тоқат кардан** ва пасванди исмсози «-ӣ» сохта шудааст (1:107). Вале вожаи **таҳаммулпазирӣ**, сарфи назар аз муродифҳои тоҷикиаш, дар забони адабӣ ва илмӣ ҳамчун истилоҳ ҳоло мавриди истифодаи ҳамагон гардидааст. Категория ва ё

истилоҳи “**таҳаммулпазирӣ**” дар маъхазҳои илмии ғарбӣ бо вожаи **толерантность** (лотинӣ *tolerantia*-сабр, таҳаммул; англ. *tolerance, toleration*, нем. *tolerant*, фарон. *tolerance*) шарҳ ёфтааст. Вожаи мазкур роҳи дуру дароз ва мушкили ташаккул ва эътирофро тай карда, мӯхтавояш васеъ шудааст (7).

Дар осори адабии форсу тоҷик, маъмулан **таҳаммул** бо мафҳумҳои **мадуро** (мудоро, мудорот), **қаноат**, **тоқат**, **шикебо** (шикеб, шикебой, шикебидан, шикебанда), **мувосо**, **сабр** ифода мегардад. Мувофиқи шарҳи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” **таҳаммул** дорои чунин маънӣ мебошад: вожаи арабӣ (*تحمل*) ба сахтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан, махсусан, дар вақти сахтию машаққат. Масалан,

Чу сабру таҳаммул шавад ёри кас,

Ба некӣ муяссар шавад кори кас (Шодӣ) (9:354).

Дар маданияти тоҷикон меъёри рафтор бо калимаҳои “ахлоқ”, “одоб” баён мешавад. Дар педагогикаи халқи мо, тоҷикон, низ барои ташаккулу тарбияи таҳаммулпазирӣ насли наврас ва ҷавонон воситаҳои маънавии гуногун мавҷуданд, ки байни онҳо эҷодиёти шифоҳии халқ мақоми аввалиндарачаро дорост. “Кӯдакро ҳар рӯзу ҳар соат тарбия намудан лозим аст”, чунин мегӯянд мутафаккирони гузаштаю имрӯза. Зимни гуфтори эшон тарбияи ахлоқӣ аз хурдсолӣ қобили қабул дониста мешуд, ки ин нукта дар навиштаҷоти аксари классикони адабиёти тоҷик чун хати хати сурх назаррасанд.

Ақоиди педагогии халқи тоҷик дар маъхазҳои гуногун: чи дар назму чи дар наср, ки дар садсолаҳои муқаддам таълиф шудаанд, ё ба наздикӣ арзи ҳастӣ кардаанд, бешубҳа, дар худ панду ҳикматҳои воломазмун, ахлоқи ҳамидаву некукории инсонӣ таҳаммулпазирро инъикос кардаанд. Чунончи, ҳикматҳои зерин: “Замона гуфт маро: “Ҳашми хеш дор нигоҳ”, Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст”, ки дар ашъори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ омадааст, моро хушдор медиҳад, ки дар ҳолати ҳашму ғазаб гапҳои баҳудаю беҳуда набояд гуфт, ҳамсӯҳбатро таҳқир кардан ҷоиз нест. Чунон ки дар халқ мегӯянд, “Заҳми сухан бадтар аз заҳми теғ аст”, ки ин нукта дар байти зерин, баръало, шарҳи худро ёфтааст:

Захм, к-он аз забони ёрон аст,
Бадтар аз захми тирборон аст (5:32).

Абулқосим Фирдавсӣ низ арзиши сабурӣ ва мадороро воло дониста, ин ҳардуро бародари ақлу хирад номидааст, ки чунин маъниву ифодаро дар афкори педагогии ӯ метавон яке аз ғояҳои баландмазмуни инъикоскунандаи мафҳуми таҳаммулгарой шумурд. Чунончи:

Мадоро хирадро бародар бувад,
Хирад бар сари льон чу афсар бувад (5:78).

Ҳофизи Шерозӣ низ беҳтарин ҳикмати сулҳу ваҳдат ва таҳаммулгароиро дар байти зерин баён кардааст:

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ӯарф аст,
Бо дӯстон мурувват, бо душманон мадоро (5:134).

Яъне, осоиши ду гетӣ дар тафсири ин ду суҳан аст: бо дӯстон меҳрубону хушмуомила будан ва бо душманон роҳи муросо чустан. Мавзӯи таҳаммулпазирӣ танҳо дар доираи адабиёти классикии тоҷику форс маҳдуд намонда, дар эҷодиёти суҳанварони муосир низ шаръу тафсир ёфтааст. Масалан, шоири ваҳдатсаро, симои намунавии дӯстиву бародарии халқно устод Мирзо Турсунзода дар эҷодиёташ эътироми инсонро боло гузошта, ӯамдигарфаъмӣ ва ӯамзистии аълонаи қавму наҷодӯоро пояи устувори сулӯу ваҳдат дар олам донистааст:

Дар лӯаъон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкункасонро гум макун.
Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тољиконро гум макун.

Бояд таъкид намуд, ки дар доираи педагогикаи халқи тоҷик тарбияи таҳаммулпазирӣ дар ҳамгирой бо тарбияи интернационализм ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ, ташаккулу рушди тарбияи наврасону ҷавонони тоҷик бояд бо назардошти принципҳои этнодидактикӣ сурат гиранд, ки асоси ҳамаи низомҳои миллии маориф, аз ҷумла, чунин нуқтаҳоро фарогир бошанд:

а) Принципи мутобиқати мӯҳтавои маориф ба ақидаи этнофалсафӣ ва ҳувияти муосир;

б) Принципи мувофиқати мӯҳтавои таълим, шаклу методҳои омӯхтани вижагиҳои этнопсихологии наврасон;

в) Принципи мутобиқати шаклу методҳои таълими анъанаҳои этнопедагогӣ.

Таҳаммулпазирӣ чун маҳсули рушди таърихӣ ва чун арзиши рӯҳонию маънавӣ дар раванди таҳаввули ҷамъияти инсонӣ як қатор тағйиротро аз саргузаронида, ҳоло ин мафҳум, яъне таҳаммулгарой нақши пешбарро сазовор шудааст. Мо чунин мешуморем, ки чун арзиши умумӣ ва ҷузъи умдаи сулҳ ва ризоияти байни одамони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, халқҳо, мазҳабҳо, давлатҳои ҷаҳон; ҷузъи эҳтироми умумӣ ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон, қонунгардонидани талаботи одилонаи ахлоқ эътироф шудани таҳаммулпазирии шахсият аз ҷумлаи муҳимтарин натиҷаҳои афкори фалсафӣ ба шумор меравад.

Дар умум, таҳаммулпазирӣ имрӯз ҳамчун дастоварди асосии этикии фарҳанги нававрӯӣ, ба қонуниятҳои таърихан ташаккулёфтаи фазилатҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои рафтор ворид гардидааст. Ба ифодаи дигар, ҳоло дар байни масъалаҳои дорони аҳамияти умумиҷаҳонӣ таҳаммулпазирӣ яке аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад, ки идроки ваҳдати ягонагии инсоният, вобастагии мутақобилаи ҳама аз ҳар кас ва ҳар кас аз ҳамаро дар худ инъикос мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Большой арабско-русский и русско-арабский словарь.– М.: Дом Словенской книги, 2011.– 960 с.
2. Концепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006.
3. Кеннет, У. «Образование и толерантность»// Высшее образование в Европе. т. XXI, № 2, 1997, с. 27.
4. Липман, М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия. // Вопросы философии. - 1995. - № 2. - с. 110-121.
5. Мирзод, Тӯйҷӣ ва диг. Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи IX) / Т. Мирзод ва диг.– Душанбе: Мавлавӣ, 2009.–368 с.
6. Раҳмонов, Э.Ш. Независимость – достижение нашей нации. Народная газета 14.09.2005.

7. Словарь иностранных слов.– М.,1989.– 624 с.
8. Тишков, В.А. «Очерки истории и политики этничности в России» М.1997- с.259.
9. Фарханги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов ва диг.– М.: Советская энциклопедия, 1969.– 952 с.
10. Философский энциклопедический словарь. М.,1997- с.89.
11. Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года.47.
12. Шнайдер, Ю.А. Утопия или устроительство // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. М., 1990.53, с. 52